

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search

<http://ageconsearch.umn.edu>

aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

No endorsement of AgEcon Search or its fundraising activities by the author(s) of the following work or their employer(s) is intended or implied.

IZASŁAW FRENKEL¹

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE NA WSI W LATACH 2006–2009

Abstrakt. Artykuł zawiera analizę podstawowych tendencji i czynników demograficznych zmian liczby ludności wiejskiej w Polsce oraz jej struktury demograficznej i edukacyjnej w latach 2006–2009 na tle przemian zachodzących w tym zakresie we wcześniejszych latach bieżącego stulecia [Frenkel 2008]. Tendencje obserwowane na polskiej wsi zostały porównane ze zmianami zachodzącymi w polskich miastach i w innych krajach Unii Europejskiej. Podstawę statystyczną analizy stanowią głównie dane GUS, pochodzące z bieżącej statystyki demograficznej oraz z badań aktywności ekonomicznej ludności (BAEL). Do porównań międzynarodowych wykorzystano dane Eurostatu.

Słowa kluczowe: ludność wiejska, przyrost naturalny, migracje, płeć, wiek, wykształcenie

TENDENCJE I CZYNNIKI DEMOGRAFICZNE ZMIAN LICZBY LUDNOŚCI WIEJSKIEJ

Końcowe lata XX wieku były zarazem pierwszymi po II wojnie światowej, w których pojawiła się tendencja do zmniejszania się liczby ludności Polski. W latach 1996–2007 liczba ta, według danych z końca tych lat, zmniejszyła się z 38 294 tys. do 38 116 tys. W 2008 i 2009 roku ponownie odnotowano zwiększenie liczby ludności do poziomu 38 167 tys. w końcu 2009 roku. Tendencja ta dominowała także w 2010 roku. Według wstępnych danych GUS, w końcu tego roku liczba ludności Polski wynosiła 38 204 tys.

We wszystkich latach bieżącego stulecia liczba ludności zmniejszała się tylko w miastach, przy jednoczesnym zwiększaniu się liczby mieszkańców wsi. W latach 2006–2009 liczba ludności miejskiej zmalała z 23 369 tys. do 23 278 tys. (wobec 23 670 tys. w 2000 roku), a wiejskiej zwiększyła się z 14 757 tys.

¹ Autor jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk (e-mail: ifrenkel@irwirpan.waw.pl).

TABELA 1. Podstawowe dane demograficzne dla miast i wsi w wybranych latach okresu 2000–2009
TABLE 1. Basic demographic data for rural and urban areas in selected years of the period 2000–2009

Wyszczególnienie	Miasta					Wieś				
	2000	2003	2006	2009	2000	2003	2006	2009	2000	2009
Liczba ludności ^a [tys.]	23 670	23 514	23 369	23 278	14 584	14 677	14 757	14 889		
[%] ludności ogółem	61,9	61,6	61,3	61,0	38,1	38,4	38,7	39,0		
Ruch naturalny na 1000 ludności:										
urodzenia żywe	8,9	8,5	9,4	10,6	11,6	10,3	10,5	11,4		
zgony	9,3	9,2	9,5	10,0	10,2	10,1	9,9	10,2		
w tym niemowląt ^b	8,3	7,2	6,2	5,6	7,9	6,8	5,7	5,5		
przyrost naturalny	-0,4	-0,7	-0,2	0,6	1,4	0,2	0,6	1,2		
Wsółczynnik dzietności ogólnej ^c	1,20	1,11	1,18	1,33	1,65	1,42	1,41	1,50		
Wsółczynniki płodności: ^d										
15–19 lat	15,3	13,2	12,8	15,6	19,6	16,5	15,4	17,1		
20–24 lata	68,1	52,9	48,3	50,4	110,0	83,2	72,1	70,3		
25–29 lat	85,7	81,8	85,4	91,1	109,4	99,2	101,7	104,2		
30–34 lata	48,2	51,7	63,2	75,3	57,5	54,8	62,0	72,9		
35–39 lat	18,6	18,8	23,5	30,5	26,1	24,3	24,9	29,0		
40–44 lata	3,9	3,9	4,3	5,3	6,6	6,1	5,8	6,5		
45–49 lat	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3		
Kobiety w wieku rozrodczym ^e [tys.]	6519	6354	6105	5831	3571	3654	3722	3750		
w tym w wieku 20–34 lata [%]	39,0	42,8	46,7	48,5	42,3	43,4	45,4	46,5		
Średni wiek matek	27,5	28,0	28,6	28,7	27,2	27,6	28,0	28,1		
Przeciętna liczba lat trwania życia:										
mężczyźni	70,0	70,9	71,2	71,9	69,4	70,0	70,6	71,0		
kobiety	77,8	78,8	79,5	80,0	78,4	79,2	79,9	80,2		
Migracje na pobyt stały ^f [tys.]										
wewnętrzne:										
ze wsi do miast	99,0	99,7	111,2	90,4	-99,0	-99,7	-111,2	-90,4		
z miast na wieś	-103,2	-130,1	-146,2	-131,5	103,2	130,1	146,2	131,5		
saldo	-4,2	-30,4	-35,1	-41,1	4,2	30,4	35,1	41,1		

do 14 889 tys. (wobec 14 584 tys. w 2000 roku). W rezultacie odsetek ludności wiejskiej, który w 2000 roku wynosił 38,1%, zwiększył się w 2006 roku do 38,7%, a w 2009 roku do 39,0% (tabela 1)².

Tendencja do zwiększania się absolutnej liczby ludności wiejskiej w latach 2006–2009 dominowała w większości województw (11) – od 0,2% w województwie łódzkim do 3,7% w województwie pomorskim. W pozostałych województwach liczba mieszkańców wsi zmniejszyła się: o 0,5% w opolskim i świętokrzyskim, o 0,6–0,7% w lubelskim i podkarpackim oraz o 2,2% w podlaskim. Dane w podziale według gmin wskazują ponadto, że największe przyrosty ludności wystąpiły głównie w gminach okalających większe miasta, odzwierciedlając nasilające się procesy suburbanizacji, największe zaś spadki – w gminach położonych w słabiej zurbanizowanych rejonach Polski Wschodniej i Centralnej. Przestrzenne zróżnicowanie tendencji zmian absolutnej liczby ludności wiejskiej w latach 2006–2009 było bardzo zbliżone do obserwowanego we wcześniejszych latach bieżącej dekady.

Jeżeli chodzi o zmiany odsetka ludności wiejskiej, to podobnie jak w skali kraju był on w 2009 roku większy zarówno w stosunku do 2000, jak i 2006 roku we wszystkich województwach, z wyjątkiem podkarpackiego i podlaskiego, gdzie nieznacznie zmalał. W 2009 roku największy odsetek ludności wiejskiej miało województwo podkarpackie (58,9%), a najmniejszy – śląskie (21,9%). Również we wcześniejszych latach bieżącego stulecia pozycja zajmowana przez poszczególne województwa pod względem odsetka ludności wiejskiej była prawie taka sama jak w 2009 roku.

W ujęciu demograficznym głównymi czynnikami zmian liczby ludności wiejskiej są: jej ruch naturalny, migracje wewnętrzne (między miastem i wsią) i zagraniczne oraz „przepływy” ludności związane ze zmianami podziału administracyjnego kraju na miasta i wieś.

RUCH NATURALNY LUDNOŚCI

Urodzenia i dzietność kobiet

Po trwającym ponad 20 lat zmniejszaniu się liczby urodzeń 2004 rok był w skali kraju pierwszym, w którym zaczęła ona ponownie się zwiększać. W miastach tendencja zwyżkowa pojawiła się o rok wcześniej, a na wsi o rok później. W skali kraju i w miastach wzrost urodzeń odnotowano we wszystkich latach do

² O ile nie zaznaczono inaczej, prezentowane w artykule dane o stanie i strukturze ludności w przekroju terytorialnym, w tym w podziale na miasta i wieś, dotyczą tzw. faktycznego miejsca zamieszkania. Do ludności faktycznie zamieszkałej w danej jednostce podziału terytorialnego GUS zalicza ludność zameldowaną na pobyt stały i faktycznie tam zamieszkałą oraz ludność przebywającą tam czasowo, tj. zameldowaną na pobyt czasowy ponad 3 miesiące (do 2005 roku włącznie – ponad 2 miesiące). Dane o stanie i strukturze ludności dla 2000 roku i lat dziewięćdziesiątych uwzględniają korektę wprowadzoną przez GUS na podstawie wyników Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań z dnia 20 V 2002 roku. To samo dotyczy wszystkich współczynników demograficznych [*Rocznik Demograficzny* 2010, s. 65].

2009 roku włącznie, natomiast na wsi tylko do 2008 roku, a w 2009 roku ponownie obserwowano niewielki spadek.

Zmiany liczby urodzeń stanowią wynik działania dwóch czynników: zmian poziomu płodności (dzietności) kobiet oraz zmian liczby i struktury wieku kobiet w okresie rozrodczym.

Syntetycznym miernikiem poziomu płodności kobiet jest współczynnik dzietności ogólnej³. W całym okresie od 2000 roku tendencje zmian tego współczynnika były podobne do zmian ogólnej liczby urodzeń – do 2003 roku w skali kraju i w miastach, a do 2005 roku na wsi jego wartości malały, a w następnych latach zwiększały się (z wyjątkiem 2009 roku, w którym powrócił spadek). Przez wszystkie te lata dzietność kobiet wiejskich była wyższa niż w miastach, ale różnice malały z około 38% w 2000 roku do około 28% w 2003 roku i około 13% w 2009 roku. Przemiany modelu dzietności charakteryzowały ponadto następujące cechy:

1. Obserwowane od połowy bieżącej dekady przejście od zniżkowej do wzrostowej tendencji dzietności kobiet odnotowano prawie we wszystkich grupach wieku kobiet, zarówno w miastach, jak i na wsi.

2. Coraz więcej kobiet decydowało się na rodzenie dzieci w późniejszym wieku. Prawie do końca XX stulecia kobiety rodziły najczęściej w wieku 20–24 lat. Począwszy od 1996 roku w miastach i od 2001 roku na wsi, szczyt częstości urodzeń przesunął się do grupy wieku 25–29 lat. Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci wzrósł w latach 2000–2008 z 27,4 do 28,5 lat, z tego na wsi z 27,2 do 28,1 lat, a w miastach z 27,5 do 28,7 lat⁴.

3. Największy wzrost wskaźnika płodności obserwuje się wśród kobiet w wieku 30–34 lata i 35–39 lat. W latach 2003–2009 zwiększył się on odpowiednio o 40,6 i 43,1% i był większy w miastach (odpowiednio 45,7 i 62,2%) niż na wsi (odpowiednio 33,0 i 19,3%). Jedyną grupą, w której płodność zmalała były kobiety w wieku 20–24 lata (w skali kraju o 8,3%, z tego w miastach o 4,7% i na wsi o 15,5%).

Przedstawione zmiany płodności dokonywały się w warunkach zmieniającej się liczby i struktury wieku kobiet w wieku rozrodczym (15–49 lat). Ogólna liczba kobiet w tym wieku wykazywała tendencję zniżkową. Proces spadku objął jednak tylko kobiety mieszkające w miastach (z 6519 tys. do 5831 tys.), natomiast na wsi ich liczba zwiększyła się (z 3571 tys. do 3750 tys.). Jednocześnie zmieniała się struktura wieku kobiet. Z punktu widzenia jej wpływu na ogólną liczbę urodzeń najbardziej istotną zmianą było zwiększenie się udziału kobiet w wieku 20–34 lat, tj. w wieku największej płodności. Był on szybszy w miastach – z 39,0% w 2000 roku do 48,5% w 2009 roku, niż na wsi – odpowiednio z 42,3 do 46,5%. W obu środowiskach tempo wzrostu było wolniejsze w końcowych niż początkowych latach badanego okresu.

³ Liczba dzieci, które przeciętnie urodziłaby kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego (przy założeniu, że w poszczególnych fazach tego okresu rodziłaby z intensywnością obserwowaną w badanym roku).

⁴ Według danych przedstawionych w *Sytuacji demograficznej...* [2009, s. 84–86].

Z przeprowadzonych szacunków względnej roli obu wyżej omówionych czynników w procesie zwiększania się liczby urodzeń w latach 2003–2009 wynika, że w przeważającej części (70%) był on wynikiem zmian płodności, a w 30% – zmian liczby i struktury wieku kobiet w wieku rozrodczym. W miastach rola czynnika zmian płodności była jeszcze większa (85%), natomiast na wsi odgrywał on drugorzędną rolę (34%).

Rola omawianych czynników była różna w pierwszej i drugiej połowie okresu dominacji tendencji zwykłej urodzeń. W latach 2003–2006 głównym czynnikiem wzrostu urodzeń w skali kraju i na wsi były zmiany liczby i struktury wieku kobiet (na wsi był to nawet jedyny czynnik, podczas gdy zmiany płodności działały w kierunku zmniejszenia liczby urodzeń), natomiast w miastach przeważał czynnik zmian płodności. W latach 2006–2009 struktura przyczyn wzrostu urodzeń była już taka sama w miastach i na wsi – w obu środowiskach dominującym czynnikiem był wzrost płodności, przy czym jego oddziaływanie było zdecydowanie silniejsze w miastach (97%) niż na wsi (63%)⁵.

Wzrost ogólnego poziomu dzietności w latach 2003–2009 odnotowano prawie we wszystkich województwach, z wyjątkiem lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego, w których obserwowano go tylko w miastach, przy niewielkim spadku na wsi. Także proces zbliżania się poziomów dzietności na wsi i w miastach miał charakter powszechny, różnice między nimi w 2009 roku były mniejsze niż w 2003 roku we wszystkich województwach, a w województwie opolskim dzietność na wsi była w 2009 roku nawet nieco mniejsza niż w miastach.

Mimo wzrostu w ostatnich latach, poziom dzietności na wsi w 2009 roku był o ponad 30% niższy od poziomu zapewniającego prostą zastępowalność pokoleń⁶ (w miastach około 40%), tak samo było we wszystkich województwach na wsi – był on niższy od około 16% w województwie pomorskim do około 46% w województwie opolskim (w miastach od około 32 do około 46% w tych samych województwach).

Poziom dzietności na polskiej wsi jest obecnie niższy niż średnio w większości krajów „starej” Unii (UE 15), chociaż jest wyższy niż w większości nowych krajów członkowskich. W żadnym kraju UE poziom dzietności nie zapewnia prostej zastępowalności pokoleń, chociaż w kilku z nich (zwłaszcza w Danii, Francji, Irlandii i Szwecji) jest zbliżony do tego poziomu. Średni wiek rodzenia dzieci przez kobiety wiejskie w Polsce jest niższy niż w większości krajów UE, w tym również w tych o najwyższym poziomie dzietności (tabela 2).

Umieralność i długość życia

Zapoczątkowane w latach dziewięćdziesiątych korzystne zmiany umieralności kontynuowane były także w bieżącym dziesięcioleciu. Objęły one w zasadzie

⁵ Wszystkie szacunki roli omawianych czynników w zwiększaniu się liczby urodzeń wykonano według metody przedstawionej w *Sytuacji demograficznej...* [1999, s. 26].

⁶ W przybliżeniu 2,1 urodzeń na kobietę.

TABELA 2. Wybrane wskaźniki rozrodczości i umieralności w krajach Unii Europejskiej w 2008 roku^a
 TABLE 2. Selected fertility and mortality indicators in European Union countries in 2008

Kraj	Współczynnik dzietności kobiet	Średni wiek matek rodzących dzieci	Przeciętna liczba lat trwania życia		Różnica trwania życia mężczyzn i kobiet	Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych
			mężczyzn	kobiet		
Austria	1,41	29,5	77,8	83,3	5,5	38,0
Belgia	1,82 ^b	29,5 ^b	77,1 ^b	82,6 ^b	5,5	3,3
Bułgaria	1,48	26,5	69,8	77,0	7,3	9,0
Cypr	1,46	30,2	78,5	83,1	4,6	5,3 ^c
Czechy	1,50	29,3	74,1	80,5	6,5	2,9
Dania	1,89	30,4	76,5	81,0	4,5	3,1
Estonia	1,65	28,8	68,7	79,5	10,8	3,6
Finlandia	1,85	30,1	76,5	83,3	6,8	2,6
Francja	2,00	29,9	77,8	84,9	7,2	3,8
Grecja	1,51	30,1	77,7	82,4	4,7	3,4
Hiszpania	1,46	30,8	78,0	84,3	6,3	3,5
Holandia	1,77	30,7	78,4	82,5	4,1	3,8
Irlandia	2,10	31,2	77,5	82,3	4,8	3,9
Litwa	1,47	28,2	66,3	77,6	11,3	4,9
Luksemburg	1,61	30,5	78,1	83,1	5,0	2,5
Łotwa	1,44	28,1	67,0	77,8	10,8	7,8
Malta	1,44	29,2	77,1	82,3	5,3	5,3
Niemcy	1,38	30,1	77,6	82,7	5,0	3,5
Polska	1,39	28,5	71,3	80,0	8,8	5,6
miasta	1,30	28,7	71,6	79,8	8,2	5,6
wieś	1,53	28,1	70,7	80,2	9,5	5,5
Portugalia	1,37	29,6	76,2	82,4	6,2	3,3
Rumunia	1,35	26,9	69,7	77,2	7,5	10,1
Słowacja	1,32	28,3	70,8	79,0	8,1	5,7
Słowenia	1,53	29,9	75,5	82,6	7,1	2,4
Szwecja	1,91	30,6	79,2	83,3	4,1	2,5
Węgry	1,35	28,9	70,0	78,3	8,3	5,1
W. Brytania	1,90 ^b	29,3 ^b	77,7 ^b	81,9 ^b	4,2	4,7
Włochy	1,38 ^b	31,1 ^b	78,5 ^b	84,2 ^b	5,7	3,9

^a Dla zgonów niemowląt w 2009 roku, z wyjątkiem Cypru, Francji, Irlandii i Portugalii, w których dane odnoszą się do 2008 roku.

^b W 2007 roku.

^c Dane niepewne.

Źródło: Dane Eurostatu [<http://www.stat.gov.pl>]; dla Polski w podziale na miasta i wieś dane BAEL; *Sytuacja demograficzna...* [2009].

wszystkie grupy wieku. W całym okresie 2000–2009 największy spadek wskaźnika poziomu umieralności nastąpił wśród niemowląt (o 31,3%) i najmłodszych dzieci w wieku 1–4 lat (29,0%). W obu grupach spadki te były nieco większe w miastach (odpowiednio 32,1 i 29,0%) niż na wsi (odpowiednio 29,5 i 26,5%). W starszych grupach wieku zarówno w miastach, jak i na wsi spadek ten wynosił najczęściej 10–20% i tylko wśród dzieci i młodzieży w wieku 10–19 lat oraz osób w wieku 50–59 lat był mniejszy niż 10%. W zdecydowanej większości grup wieku spadek wskaźnika umieralności miał charakter ciągły i tylko w niektórych obserwowano okresowe załamywanie się tego trendu.

Charakterystyczną cechą zróżnicowania natężenia zgonów według płci jest większa umieralność mężczyzn niż kobiet. Różnice te, zwane nadumieralnością mężczyzn, są zależne od wieku. Najmniejszą nadumieralność mężczyzn obserwuje się wśród dzieci oraz osób najstarszych, a największą wśród osób w wieku produkcyjnym, zwłaszcza w młodszej części tej zbiorowości. W 2009 roku natężenie zgonów mężczyzn w wieku 20–39 lat trzy-, czterokrotnie przekraczało natężenie zgonów wśród kobiet, podczas gdy wśród dzieci do 14 lat i osób w wieku 80 lat i więcej wynosiło ono około 20–50%. W większości grup wieku nadumieralność mężczyzn na wsi jest większa niż w miastach, przy czym największe różnice obserwuje się głównie w młodszych grupach wieku produkcyjnego, a najmniejsze i czasami nawet odwrotnie ukierunkowane – wśród małych dzieci i osób najstarszych.

Syntetycznym wskaźnikiem poziomu umieralności jest przeciętna liczba lat trwania życia, która od 1992 roku systematycznie rośnie. W latach 2000–2009 zwiększyła się ona w skali kraju z 69,7 do 71,5 lat w populacji mężczyzn i z 78,0 do 80,1 lat w populacji kobiet. We wszystkich latach tego okresu przeciętny czas trwania życia mieszkańców wsi był w porównaniu z mieszkańcami miast krótszy w populacji mężczyzn (o 0,5 do 1 roku) i dłuższy w populacji kobiet (o 0,2 do 0,6 roku). Przez wszystkie lata utrzymywała się także duża nadumieralność mężczyzn, ich czas trwania życia był krótszy niż kobiet mniej więcej o 8 lat w miastach i 9 lat na wsi.

Najczęściej występującymi przyczynami zgonów w Polsce są choroby układu krążenia, nowotwory oraz przyczyny zewnętrzne (głównie wypadki komunikacyjne i inne, samobójstwa, zabójstwa, przypadkowe zatrucia). Udział zgonów wywołanych chorobami z tych grup wynosił w 2008 roku 77,6% i był większy na wsi niż w miastach (odpowiednio 78,4 i 76,8%).

Największym „zabójcą” są choroby układu krążenia, na które w 2008 roku przypadało 45,6% wszystkich zgonów, z tego w miastach 43,8%, a na wsi 48,4%. W pierwszej połowie bieżącej dekady natężenie zgonów spowodowanych tą grupą chorób systematycznie malało, natomiast dane dla następnych lat wskazują na pewne załamanie się tej tendencji. We wszystkich badanych latach umieralność z powodu chorób układu krążenia była większa na wsi niż w miastach.

Druga z najważniejszych przyczyn zgonów – nowotwory, spowodowały w 2008 roku 25,2% zgonów (w miastach 26,8% i na wsi 22,7%), a trzecia, „przyczyny zewnętrzne” – 6,7% (w miastach 6,2% i na wsi 7,4%). Natężenie zgonów wywoływanych chorobami nowotworowymi charakteryzowała głównie tendencja wzrostowa, a „przyczyny zewnętrzne” nie wykazywały większych zmian. Umieralność z powodu nowotworów była przez wszystkie lata większa w miastach, a z przyczyn zewnętrznych – na wsi.

Natężenie zgonów wywoływanych poszczególnymi grupami chorób jest z reguły większe wśród mężczyzn niż kobiet. Szczególnie duża dysproporcja jest widoczna w oddziaływaniu przyczyn zewnętrznych. Wśród mężczyzn w wieku 15–64 lata natężenie zgonów z tych powodów przewyższało natężenie zgonów kobiet pięciokrotnie w miastach i prawie siedmiokrotnie na wsi. Natężenie zgo-

nów wywoływanych chorobami układu krążenia było większe odpowiednio trzy- i blisko czterokrotnie, a chorobami nowotworowymi – o 30 i 64%.

Mimo znaczących postępów w zmniejszaniu umieralności, jej poziom w Polsce, w tym na wsi, jest nadal wyższy w porównaniu z wszystkimi krajami UE-15. Największy dystans w przypadku mężczyzn dzieli nas od Szwecji, a w przypadku kobiet od Hiszpanii, gdyż przeciętne trwanie życia na polskiej wsi w 2008 roku było odpowiednio o 8,5 i 4,1 lat krótsze. Znacznie większa w Polsce jest także nadumieralność mężczyzn, którzy w krajach UE-15 żyli krócej niż kobiety – od 4,1 lat w Szwecji i Holandii do 6,8 lat w Finlandii. Większa pozostaje także umieralność niemowląt, która w 2009 roku wahała się od 2,5 zgonów na 1000 urodzeń żywych w Szwecji do 4,7 w Wielkiej Brytanii. Natomiast w porównaniu z nowymi krajami członkowskimi parametry umieralności ludności wiejskiej są, z kilkoma wyjątkami – Cypr, Malta, Czechy i Słowenia, bardziej korzystne w Polsce.

U podstaw opóźnienia Polski, zwłaszcza obszarów wiejskich, w zakresie zmniejszenia wskaźnika umieralności leżą powody najczęściej występujących przyczyn zgonów. Dotyczy to przede wszystkim chorób układu krążenia. W 2008 roku natężenie zgonów spowodowanych tymi chorobami było wśród mężczyzn mieszkających na polskiej wsi prawie trzykrotnie wyższe niż średnio wśród wszystkich mężczyzn Francji i co najmniej o 2/3 większe niż w pozostałych krajach UE-15. Jedynie w porównaniu z nowymi krajami UE sytuacja w Polsce była pod tym względem bardziej korzystna, chociaż w kilku z nich (na Cyprze, w Czechach i Słowenii) umieralność mężczyzn z powodu chorób układu krążenia była również mniejsza niż na polskiej wsi. Jeszcze gorzej wypadają te porównania w odniesieniu do kobiet wiejskich, które z tego powodu umierają ponad pięciokrotnie częściej niż średnio kobiety we Francji i częściej niż we wszystkich pozostałych krajach UE, w tym również nowych.

Bardzo duże dysproporcje widoczne są również w przypadku zgonów wywoływanych przez przyczyny zewnętrzne. Wśród mężczyzn natężenie zgonów na polskiej wsi było w tym przypadku trzyipółkrotnie wyższe, a wśród kobiet – dwuipółkrotnie wyższe w porównaniu z notującymi najniższe wskaźniki odpowiednio Holandią i Grecją. Wśród osób obojga płci wyższą niż w Polsce umieralność z powodu zewnętrznych przyczyn odnotowano tylko w trzech krajach nadbałtyckich – w Estonii, na Litwie i Łotwie.

Znaczące różnice umieralności na niekorzyść polskiej wsi widoczne są także w odniesieniu do zgonów wywoływanych chorobami nowotworowymi. Zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet natężenie zgonów było w tej grupie chorób od półtora raza do dwóch razy większe w porównaniu z krajami, gdzie było ono najmniejsze (wśród mężczyzn – na Cyprze, w Finlandii i Szwecji, a wśród kobiet – na Cyprze, w Finlandii, Hiszpanii i Portugalii). Wśród mężczyzn natężenie zgonów w Polsce przewyższało poziom wszystkich starych krajów UE oraz kilku nowych, wyższe wskaźniki odnotowano tylko w krajach nadbałtyckich, w Słowacji i na Węgrzech. Wśród kobiet natężenie zgonów z powodu nowotworów było w Polsce wyższe niż prawie we wszystkich krajach UE.

Przyrost naturalny

Syntetycznym wyrazem zmian rozrodczości i umieralności jest przyrost naturalny ludności (różnica między liczbą urodzeń i zgonów). W 2002 roku po raz pierwszy w powojennej historii Polski liczba zgonów przewyższyła liczbę urodzeń. Ujemny przyrost naturalny utrzymywał się do 2005 roku, po czym ponownie pojawił się przyrost dodatni, osiągając w 2006 roku poziom 0,1 na 1000 ludności, a następnie w latach 2008 i 2009 zwiększając się do 0,9‰. W miastach ujemny przyrost naturalny pojawił się kilka lat wcześniej niż średnio w kraju (w 1998 roku) i utrzymywał się do 2006 roku, po którym przekształcił się początkowo w przyrost zerowy (w 2007 roku), a następnie w dodatni – na poziomie 0,5–0,6‰. W odróżnieniu od miast przyrost naturalny na wsi przez wszystkie lata bieżącego dziesięciolecia był dodatni, początkowo zmniejszając się z 1,4‰ w 2000 roku do 0,3‰ w 2005 roku, a następnie zwiększając się do 1,5‰ w 2008 roku. W 2009 roku wskaźnik ten ponownie zmniejszył się do 1,2‰. Tak więc – chociaż z różnym natężeniem w poszczególnych latach – ruch naturalny stale działał jako czynnik zwiększania się liczby ludności wiejskiej.

W 2009 roku dodatni przyrost naturalny na wsi notowano w 11 województwach – od 0,3‰ w mazowieckim do 6,4‰ w pomorskim. W pozostałych województwach był on ujemny: w województwie opolskim wynosił –0,9‰, świętokrzyskim –1,2‰, łódzkim –1,8‰, lubelskim –2,0‰ i podlaskim –3,0‰. Podobny podział na województwa o dodatnim i ujemnym przyroście naturalnym utrzymuje się od początku bieżącej dekady.

Wojewódzkie wskaźniki przyrostu naturalnego na wsi wykazują ścisły związek z przedstawionymi wcześniej wojewódzkimi wskaźnikami dynamiki ludności wiejskiej. W latach 2000–2009 współczynnik korelacji między obu zmiennymi ukształtował się średnio w całym okresie i w poszczególnych jego latach na bardzo wysokim poziomie (około 0,85). Podobne związki obserwuje się także w przekroju według gmin: gminy, w których liczba ludności zwiększyła się lub zmalała, pokrywały się w znacznym stopniu z gminami o odpowiednio dodatnim i ujemnym przyroście naturalnym. Odchylenia od tej zbieżności obserwowano najczęściej wokół większych miast, gdzie wzrostowi ludności towarzyszył często jedynie okołozerowy albo ujemny przyrost naturalny. Może to być związane m.in. ze szczególnie dużym na tych obszarach udziałem ludności napływowej z miast, charakteryzującej się niższym poziomem dzietności niż rdzenna ludność wiejska.

MIGRACJE⁷

Migracje wewnętrzne między miastem i wsią

Podobnie jak przyrost naturalny, również migracje na pobyt stały między wsią i miastem działały w bieżącym dziesięcioleciu na rzecz zwiększenia liczby ludności wiejskiej. Rok 2000 był pierwszym rokiem po II wojnie światowej, w którym napływ ludności z miast na wieś był większy niż odpływ ze wsi do

miast (o 4,2 tys. osób). Przewaga ta utrzymała się także w następnych latach, wykazując tendencję zwyżkową – z 18,2 tys. średnio w roku w latach 2001–2003 do 36,4 tys. i 42,6 tys. średnio w roku w latach 2004–2006 i 2007–2009. Wzrost ten związany był głównie ze wzrostem napływu ludności z miast na wieś (114,4, 138,4, 142,1 tys. średniorocznie w odpowiednich podokresach) przy utrzymującej się na zbliżonym poziomie wielkości odpływu ze wsi do miast (odpowiednio 96,2, 101,8, 99,5 tys.)⁸.

Dodatnie saldo migracji na wsi miały w 2009 roku prawie wszystkie województwa, z wyjątkiem lubelskiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego, gdzie było ono ujemne na poziomie odpowiednio –0,3, –0,5 i –0,3 na 1000 ludności. W województwach o dodatnim saldzie migracji jego natężenie wykazywało duże różnice, wahając się od 0,6‰ w województwie podkarpackim do 5,8‰ w województwach dolnośląskim i pomorskim. Podział na województwa o ujemnym i dodatnim przyroście migracyjnym był podobny we wszystkich latach okresu 2000–2009, różniąc się głównie pod względem natężenia zmian.

W bardziej szczegółowych układach przestrzennych wysokie dodatnie salda migracji widoczne są przede wszystkim na terenach wiejskich położonych wokół większych miast, a więc tam gdzie przyrost ludności był również największy, a salda ujemne – głównie w gminach położonych w województwach wschodnich i północno-wschodnich o największych ubytkach ludności.

W przekroju według województw wskaźniki przyrostu migracyjnego na wsi, podobnie jak wskaźniki przyrostu naturalnego, wykazują silny, chociaż relatywnie słabszy związek z wojewódzkimi wskaźnikami dynamiki ludności wiejskiej – średnio w całym okresie współczynnik korelacji między nimi wynosił 0,77. Współczynnik ten wykazywał tendencję rosnącą, zwiększając się z 0,63 średnio w latach 2001–2003 do 0,75 w latach 2004–2006 i do 0,84 w latach 2007–2009. Wzrost ten, przy utrzymujących się na bardzo podobnym poziomie w wymienionych okresach wartościach współczynnika korelacji między dynamiką ludności wiejskiej i przyrostem naturalnym, świadczy o relatywnym, względem przyrostu naturalnego, zwiększaniu się roli migracji w kształtowaniu regionalnego zróżnicowania tej dynamiki⁹.

Prawie we wszystkich latach bieżącej dekady saldo migracji na wsi było dodatnie wśród osób obojga płci oraz w większości grup wieku, wartości ujemne występowały rzadko i w końcu okresu obejmowały już tylko kilka roczników.

⁷ Statystyka migracji w Polsce, zarówno wewnętrznych, jak i zagranicznych, opiera się na danych ewidencji ludności, dotyczących zmiany miejsca zamieszkania: na pobyt stały – na podstawie informacji o zameldowaniu na pobyt stały, na pobyt czasowy – na podstawie informacji o zameldowaniu na pobyt czasowy powyżej 3 miesięcy (do 2005 roku włącznie – powyżej 2 miesięcy). [*Rocznik demograficzny* 2010, s. 398].

⁸ Biorąc pod uwagę zdarzające się nierzadko przypadki niedopełnienia lub opóźnienia realizacji obowiązku meldunkowego, przedstawione dane dotyczące migracji wieś – miasto należy traktować jako przybliżone.

⁹ Szerzej na temat roli obu czynników w kształtowaniu przestrzennych zróżnicowań zaludnienia obszarów wiejskich pisze A. Rosner [2010].

W 2000 roku ujemne saldo migracji na wsi obserwowano wśród osób w wieku 20–34 lata oraz 60 lat i więcej, natomiast w 2009 roku w zasadzie już tylko wśród osób w wieku 25–29 lat. Jedną z charakterystycznych cech zmian natężenia migracji między miastem i wsią w bieżącej dekadzie była tendencja do jego wzrostu wśród osób w wieku 30–44 lata oraz dzieci i młodzieży, zwłaszcza w strumieniu migracji z miast na wieś i saldzie migracji na wsi. Zmiany te świadczą pośrednio o zwiększającym się udziale migracji rodzinnych w ogólnej puli migracji między miastem i wsią.

Migracje zagraniczne

W odróżnieniu od przyrostu naturalnego i migracji wewnętrznych, które w latach 2000–2009 działały jako czynnik zwiększenia się liczby ludności wiejskiej, migracje zagraniczne przez wszystkie te lata (z wyjątkiem 2009 roku) były czynnikiem działającym w kierunku przeciwnym. Odnotowane w ewidencji ludności saldo migracji z Polski na pobyt stały za granicą w latach 2000–2009 wyniosło –163,1 tys. (emigracja 267,9 i imigracja 104,8 tys.), w tym ze wsi –38,4 tys. (emigracja 68,8 i imigracja 30,3 tys.). W roku wejścia Polski do UE (2004 rok) ujemne saldo migracji zagranicznych było niewielkie (–9,4 tys., w tym 2,2 tys. ze wsi), po czym zaczęło szybko się zwiększać i w 2006 roku było prawie czterokrotnie, a ze wsi blisko pięciokrotnie większe niż w roku akcesji. Wzrost ten był wynikiem znacznie szybszego wzrostu emigracji niż imigracji. Po 2006 roku rozmiary imigracji nadal się zwiększały, natomiast emigracji zaczęły szybko maleć, przy czym największy spadek odnotowano w 2009 roku. Wszystko to sprawiło, że ujemne saldo migracji zmniejszyło się w tym roku w skali kraju do –1,2 tys., a na wsi przekształciło się nawet w niewielkie saldo dodatnie (0,3 tys.). W całym badanym okresie dominowała tendencja do zwiększania udziału wsi w saldzie migracji, który z 16,8% w 2000 roku zwiększył się do 31,5% w 2008 roku.

Statystyka migracji w Polsce obejmuje także migracje zagraniczne na pobyt czasowy powyżej 3 miesięcy (do 2005 roku włącznie – powyżej 2 miesięcy), jednak tylko takie, które zostały zgłoszone w ewidencji ludności. Statystyka ta podaje liczbę obcokrajowców zameldowanych w danym roku na pobyt czasowy w Polsce (imigracja) oraz liczbę stałych mieszkańców Polski czasowo nieobecnych w kraju w związku z wyjazdem za granicę (emigracja). Według tej statystyki, rozmiary czasowej emigracji zwiększały się prawie przez wszystkie lata bieżącego dziesięciolecia – wolniej przed wejściem do UE (z 15,3 tys. w 2000 roku do 20,7 w 2004 roku, w tym ze wsi z 3,0 tys. do 5,2 tys.) i znacznie szybciej w okresie poakcesyjnym (do 88,3 tys. w 2008 roku, w tym ze wsi do 25,8 tys.). Rozmiary imigracji również wykazywały tendencję zwykłą, jednak znacznie słabszą i jedynie w okresie poakcesyjnym. Różnice te sprawiły, że saldo migracji czasowych – do 2005 roku dodatnie – w późniejszych latach zarówno w skali kraju, jak i na wsi zmieniło się w saldo ujemne o narastających do 2008 roku rozmiarach. Podobnie jak w przypadku migracji stałych, 2009 rok gwałtownie przerwał tę tendencję – saldo migracji czasowych zmniejszyło się w tym roku do

–9,6 tys. wobec –30,7 tys. w 2008 roku, w tym na wsi do 2,5 tys. wobec 25,8 tys. W obu rodzajach migracji wiąże się to zapewne przede wszystkim z kryzysem gospodarczym, jaki wybuchł w tym czasie w Europie.

Dane ewidencji ludności tylko w niewielkim stopniu odzwierciedlają rzeczywiste rozmiary migracji zagranicznych w Polsce, gdyż nie uwzględniają nieodnotowywanych w ewidencji ludności wyjazdów (przyjazdów) czasowych, przekształcających się niejednokrotnie w migrację stałą lub przynajmniej długookresową. Najpełniejsze dane o liczbie osób formalnie mieszkających (zameldowanych) w Polsce, a faktycznie przebywających za granicą zawierają wyniki powszechnych spisów ludności. Ostatni spis z maja 2002 roku wykazał, że ponad 786 tys. osób, mających stałe miejsce zamieszkania w Polsce, w momencie spisu przebywało powyżej 2 miesięcy za granicą, w tym 298 tys. (37,9%) stanowili mieszkańcy wsi. O zmianach w późniejszych latach informują szacunki GUS sporządzone na podstawie danych ewidencji ludności, badania aktywności ekonomicznej ludności (BAEL) oraz innych krajowych i zagranicznych źródeł informacji o migracjach zagranicznych¹⁰. Pierwszy taki szacunek GUS przedstawił w 2007 roku dla lat 2004–2006. Wykazał on, że w końcu tych lat liczba stałych mieszkańców kraju, przebywających czasowo za granicą, wynosiła odpowiednio: 1000 tys., 1450 tys. i 1950 tys. osób, w tym w krajach UE: 750 tys., 1170 tys. i 1550 tys. Następne szacunki wykazały wzrost do 2270 tys. w 2007 roku i spadki do 2210 tys. i 1870 tys. odpowiednio w latach 2008 i 2009 (w UE odpowiednio: 1860 tys., 1820 tys. i 1570 tys.) [*Rocznik demograficzny* 2010]¹¹. GUS szacuje, że prawie 75% czasowych emigrantów przebywa za granicą co najmniej 1 rok [*Podstawowe informacje...* 2010, s. 3].

Zdecydowana większość emigrantów (80–90%) przebywa za granicą w związku z pracą, chociaż z biegiem lat zwiększa się odsetek osób pozostających na ich utrzymaniu (małżonkowie, dzieci). Niewielki procent przebywa za granicą w związku z nauką – według danych BAEL, nieco większy wśród wychodźców z miast niż ze wsi.

Szacunki GUS nie informują, jaka część wychodźców pochodzi ze wsi. Na podstawie wszystkich dostępnych na ten temat źródeł statystycznych można przypuszczać, że stanowili oni w ostatnich latach mniej więcej 1/3 wszystkich osób przebywających czasowo za granicą.

ZMIANY PODZIAŁU ADMINISTRACYJNEGO NA MIASTO I WIEŚ

W Polsce podział ludności na miejską i wiejską przeprowadzany jest na podstawie kryterium administracyjnego. Do ludności miejskiej zalicza się ludność zamieszkałą w miejscowościach posiadających urzędowe prawa miejskie, do ludności wiejskiej – ludność zamieszkałą poza granicami tych miast. Niemal

¹⁰ Do 2006 roku na okres powyżej 2 miesięcy, a w latach 2007–2009 na okres powyżej 3 miesięcy.

¹¹ Autorzy szacunku wskazują m.in., że ze względu na złożoność zjawiska czasowej emigracji za granicę i trudności jego statystycznej obserwacji wyniki szacunku należą traktować jako orientacyjne.

przez wszystkie lata okresu powojennego zmiany podziału administracyjnego kraju na miasta i wieś działały jako czynnik zmniejszania się liczby ludności wiejskiej. To samo odnosi się także do okresu 2001–2009. W wyniku decyzji administracyjnych „wyemigrowało” w tym czasie ze wsi do miast 109,1 tys. osób, w tym w latach 2006–2009 49,8 tys.

ZMIANY W STRUKTURZE LUDNOŚCI WIEJSKIEJ WEDŁUG WIEKU, PŁCI I POZIOMU WYKSZTAŁCENIA

Wiek i płeć

Spośród wielu zmian stale zachodzących w strukturze wieku¹² opisano w tym miejscu jedynie charakterystykę procesu starzenia się ludności. Najprostszą miarą tego procesu jest odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym. Stosując tę miarę w odniesieniu do ludności wiejskiej, otrzymano, że lata 2000–2009 były dla niej okresem zatrzymania się dotąd szybko postępującego procesu starzenia się, bowiem odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym przez wszystkie te lata pozostawał prawie niezmienny (około 15,5%). Inne miary, uwzględniające więcej elementów struktury wieku, nie potwierdzają jednak tego stwierdzenia, wskazując na kontynuację procesu starzenia się ludności wiejskiej również w latach 2000–2009. Jedną z takich miar, uwzględniającą wszystkie roczniki, jest mediana wieku, której wartość zwiększała się dla ludności wiejskiej z 33,5 lat w 2000 roku do 35,2 lat w 2006 roku i 36,0 lat w 2009 roku. Podobny trend wykazuje także wskaźnik starości obliczany jako stosunek liczby ludności w wieku poprodukcyjnym do liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym. W odniesieniu do ludności wiejskiej zwiększył się on z 56,7% w 2000 roku do 66,5% w 2006 roku i 71,9% w 2009 roku. Proces starzenia się objął także populację ludności w wieku produkcyjnym. Współczynnik starzenia się tej populacji, mierzony relacją liczby ludności w starszym wieku produkcyjnym do liczby ludności w młodszym wieku produkcyjnym, zwiększył się odpowiednio z 47,2 do 54,7 i 56,2%.

Utrzymywanie się na zbliżonym poziomie odsetka ludności w wieku poprodukcyjnym na wsi wyraźnie kontrastowało z jej znacznym zwiększaniem się w miastach. Różnice te stanowią głównie konsekwencję wchodzenia w wiek poprodukcyjny generacji, które w młodości masowo migrowały do miast. Rok 2005 był pierwszym w całym okresie powojennym, w którym odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym był mniejszy na wsi (15,4%) niż w mieście (15,5%). W następnych latach odsetek ten zwiększył się w miastach do 15,9% w 2006 roku i 17,2% w 2009 roku. Zwiększały się także mediana wieku – z 36,6 lat w 2000 roku do 38,2 lat w 2006 roku i 38,9 lat w 2009 roku, oraz wskaźnik sta-

¹² W charakterystyce tej struktury posłużono się najczęściej stosowaną w polskiej statystyce klasyfikacją według ekonomicznych grup wieku, w której wyodrębnia się następujące kategorie: wiek przedprodukcyjny 0–17 lat, wiek produkcyjny – mężczyźni 18–64 lata, kobiety 18–59 lat, wiek produkcyjny młodszy 18–44 lata, wiek produkcyjny starszy – mężczyźni 45–64 lata, kobiety 18–59 lat, wiek poprodukcyjny – mężczyźni 65 lat i więcej, kobiety 60 lat i więcej.

rości – odpowiednio z 63,7 do 87,5 i 99,6%. Podobnie jak odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym, również wartości tych wskaźników były w 2009 roku większe w miastach niż na wsi.

W porównaniu ze zmianami w strukturze wieku zmiany w strukturze ludności wiejskiej według płci były w latach 2000–2009 niewielkie. I tak ogólny współczynnik feminizacji zwiększył się ze 1007–1008 kobiet na 1000 mężczyzn w pierwszych latach tego okresu do 1010–1011 w jego końcowych latach (w miastach odpowiednio ze 1100–1102 do 1111–1112). Zwiększył się także współczynnik feminizacji w wieku 20–29 lat (wiek, w którym kobiety najczęściej zawierają związek małżeński) – z 923 do 935 kobiet na 1000 mężczyzn (w miastach spadek z 994–996 do 993–990).

Niższy stopień feminizacji ludności wiejskiej niż miejskiej jest zjawiskiem występującym w całym okresie powojennym. Do końca lat osiemdziesiątych XX wieku różnice te wykazywały tendencję do pogłębiania się zarówno w odniesieniu do ogólnego współczynnika feminizacji, jak i współczynnika feminizacji w wieku 20–29 lat. Związane to było głównie z dużym ujemnym dla wsi saldem migracji wieś – miasto i przewagą w nim liczby kobiet, co często rodziło tzw. problem „żony dla rolnika”. Zmniejszanie się tego salda w latach dziewięćdziesiątych i zastąpienie go od 2000 roku saldem dodatnim dla wsi spowodowało zatrzymanie i odwrócenie się tendencji zniżkowej obu współczynników feminizacji ludności wiejskiej i pewne ich zbliżenie do poziomu w miastach.

Problemy starzenia się ludności wiejskiej i „deficytu” młodych kobiet na wsi są wysoce zróżnicowane przestrzennie. Największe odsetki ludności w wieku poprodukcyjnym na wsi i najniższe współczynniki feminizacji występują głównie w tradycyjnie odpływowych regionach, zwłaszcza we wschodniej i częściowo centralnej części kraju. W 2009 roku największy odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym odnotowano w województwie podlaskim (20,5%). Tam też największa była mediana wieku (38,5 lat) i relacja starzy – młodzi (100,1%). Na drugim krańcu znalazło się województwo pomorskie, w którym wartości wszystkich trzech miar starości były najmniejsze (odpowiednio: 11,3%, 32,8 lat i 45,4%). Wszystkie trzy miary pokazywały także, że proces starzenia się ludności był w 2009 roku prawie we wszystkich województwach bardziej zaawansowany w miastach niż na wsi.

Jeżeli chodzi o „deficyt” młodych kobiet na wsi, to największy występował także w województwie podlaskim, gdzie współczynnik feminizacji w wieku 20–29 lat w 2009 roku wynosił 888, a najmniejszy w województwie opolskim, gdzie osiągnął wartość 992 kobiet na 1000 mężczyzn. Wartości współczynników feminizacji, zarówno ogólnego, jak i w wieku 20–29 lat, były we wszystkich województwach większe w miastach niż na wsi.

Wykształcenie

W latach 2006–2009 kontynuowana była tendencja do poprawy poziomu wykształcenia ludności wiejskiej, przy czym, podobnie jak w latach 2000–2006, tempo poprawy było szybsze niż w miastach. Według danych BAEL z IV kwar-

TABELA 3. Ludność w wieku 15 lat i więcej według poziomu wykształcenia i miejsca zamieszkania w wybranych latach okresu 2000–2009 oraz według płci i związków z gospodarstwem rolnym na wsi w 2009 roku^a [%]

TABLE 3. Population aged 15 and over by level of education and rural-urban place of residence in selected years of the period 2000–2009, and by sex and farm-nonfarm population in rural areas in 2009 [%]

Wyszczególnienie	Rok	Ogółem	wyższe	Poziom wykształcenia				
				razem	średnie ^b zawodowe ^b	ogólnokształcące	zasadnicze zawodowe	gimnazjalne i podstawowe ^c
OGÓŁEM	2000	100,0	8,7	31,2	23,0	8,2	27,2	32,8
	2003	100,0	11,5	31,8	22,5	9,3	27,3	29,5
	2006	100,0	14,2	33,8	23,8	10,1	25,6	26,4
	2009	100,0	17,2	34,3	23,3	11,0	25,1	23,5
	2009	100,0	15,0	31,7	23,6	8,1	32,0	21,3
Kobiety	2009	100,0	19,1	36,6	23,0	13,6	18,9	25,4
MIASTA	2000	100,0	12,0	37,8	27,1	10,6	25,0	25,2
	2003	100,0	15,5	37,8	26,1	11,7	24,2	22,4
	2006	100,0	18,8	39,0	26,8	12,2	22,4	19,7
	2009	100,0	22,4	38,5	25,5	13,1	22,0	17,1
	2009	100,0	20,5	36,2	26,4	9,8	28,0	15,2
Kobiety	2009	100,0	23,9	40,5	24,7	15,9	16,9	18,7
WIEŚ	2000	100,0	3,2	20,0	15,9	4,1	31,1	45,7
	2003	100,0	4,5	21,5	16,4	5,2	32,5	41,4
	2006	100,0	6,5	25,3	18,8	6,5	30,8	37,4
	2009	100,0	8,7	27,3	19,7	7,6	30,1	33,9
	2009	100,0	6,5	24,6	19,2	5,4	38,2	30,8
Kobiety	2009	100,0	10,8	30,0	20,2	9,8	22,4	36,9
Ludność rolnicza ^d	2000	100,0	2,3	19,4	15,5	3,9	32,0	46,2
	2003	100,0	3,2	21,0	16,4	4,6	33,8	42,0

	2006	100,0	4,6	24,5	18,6	5,9	32,7	38,2
Mężczyźni	2009	100,0	7,3	26,9	20,1	6,9	32,1	33,6
	2009	100,0	5,3	23,5	19,0	4,5	40,0	31,2
Kobiety	2009	100,0	9,5	30,6	21,2	9,4	24,0	36,0
Ludność bezrolna ^e	2000	100,0	4,2	20,7	16,3	4,4	29,9	45,1
	2003	100,0	6,0	22,1	16,3	5,8	31,2	40,8
	2006	100,0	8,2	25,9	18,9	7,0	29,1	36,8
	2009	100,0	9,6	27,6	19,5	8,1	28,8	34,1
Mężczyźni	2009	100,0	7,3	25,4	19,4	6,0	36,9	30,4
Kobiety	2009	100,0	11,6	29,6	19,5	10,1	21,3	37,4

^a Stan w IV kwartale.

^b Łącznie z policealnym.

^c Łącznie z niepełnym podstawowym i osobami bez wykształcenia szkolnego.

^d Ludność w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego lub działki rolnej.

^e Ludność w gospodarstwach domowych bez użytkownika gospodarstwa rolnego lub działki rolnej.

Źródło: Na podstawie danych badania aktywności ekonomicznej ludności (BAEL) z IV kwartału uwzględnionych lat.

tału (tabela 3), odsetek ludności wiejskiej w wieku 15 lat i więcej, posiadającej wyższe wykształcenie, był w 2009 roku prawie o 1/3 większy niż w 2006 roku, a średnie – prawie o 1/10 większy, podczas gdy w miastach odsetek osób z wyższym wykształceniem zwiększył się o ponad 1/5, a z wykształceniem średnim był nawet nieco mniejszy niż w 2006 roku. W rezultacie luka edukacyjna między miastem i wsią zmalała, ale jest nadal duża – z jednej strony w 2009 roku odsetek osób z wyższym wykształceniem wynosił w miastach 22,4%, podczas gdy na wsi 8,7%, a z wykształceniem średnim odpowiednio 38,5 i 27,3%, z drugiej zaś osoby, które ukończyły co najwyżej szkołę podstawową, stanowiły na wsi 33,9% wobec 17,1% w miastach.

Na samej wsi poziom wykształcenia był we wszystkich badanych latach niższy wśród ludności użytkującej gospodarstwo rolne niż ludności bezrolnej, jednak z czasem różnice te malały. Dotyczy to zwłaszcza odsetka osób z wyższym wykształceniem – w 2000 roku był on w przybliżeniu dwukrotnie większy, a w 2009 roku o 1/3 większy wśród ludności bezrolnej niż użytkującej gospodarstwo rolne. W przypadku odsetka osób posiadających wykształcenie średnie, to już w 2000 roku różnice między obu grupami były niewielkie, a w 2009 roku uległy prawie całkowitemu zatarciu. Warto także zwrócić uwagę, że zarówno w miastach, jak i w obu grupach ludności wiejskiej udział osób posiadających wyższe lub średnie wykształcenie jest większy wśród kobiet niż mężczyzn.

PODSUMOWANIE

Lata 2006–2009 były kontynuacją trwającej od początku bieżącego stulecia tendencji do zwiększenia absolutnej liczby ludności wiejskiej i jej udziału w ogólnej liczbie ludności. Tendencja ta dominowała w większości województw, w pozostałych (lubelskie, opolskie, podkarpackie, podlaskie i świętokrzyskie) liczba ludności wiejskiej zmalała. W podziale według gmin, największe przyrosty wystąpiły głównie w gminach okalających większe miasta, odzwierciedlając nasilające się procesy suburbanizacji, a największe spadki – w gminach położonych w słabiej zurbanizowanych rejonach Polski Wschodniej i Centralnej. Przestrzenne zróżnicowanie tendencji zmian liczby ludności wiejskiej w badanym okresie było bardzo zbliżone do obserwowanego w ubiegłych latach.

W skali kraju na rzecz zwiększania liczby ludności wiejskiej działał przede wszystkim dodatni przyrost naturalny i dodatnie dla wsi saldo migracji wieś – miasto na pobyt stały, przy czym przyrost migracyjny ponad 2,5-krotnie przewyższał przyrost naturalny. Natomiast głównymi czynnikami działającymi w kierunku zmniejszenia liczby ludności wiejskiej były migracje zagraniczne na pobyt stały i „przepływy” ludności ze wsi do miast w wyniku zmian podziału administracyjnego.

Obserwowany w badanym okresie wzrost urodzeń na wsi związany był głównie ze wzrostem dzietności kobiet, w mniejszym zaś stopniu ze sprzyjającymi wzrostowi urodzeń zmianami struktury wieku kobiet. Obecny poziom dzietno-

ści kobiet wiejskich w Polsce jest niższy w porównaniu z poziomem większości krajów „starej” UE-15, chociaż wyższy niż prawie we wszystkich nowych krajach członkowskich.

Lata 2006–2009 charakteryzowały się dalszym wzrostem długości życia na wsi, był on jednak wolniejszy niż w miastach, zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet. Parametry umieralności na polskiej wsi nadal znacznie niekorzystnie odbiegają od obserwowanych w przodujących pod tym względem krajach UE. Różnice te związane są głównie z relatywnie znacznie wyższym w Polsce natężeniem zgonów wywoływanych trzema najczęściej występującymi grupami chorób, tj. układu krążenia, nowotworami i „przyczynami zewnętrznymi”. W 2008 roku stanowiły one przyczynę ponad 78% wszystkich zgonów na polskiej wsi.

Analiza zmian struktury ludności wiejskiej według cech demograficznych i edukacyjnych wykazała m.in., że według większości uwzględnionych miar proces starzenia się ludności wiejskiej odbywał się w omawianym okresie wolniej niż w miastach oraz że w znacznym stopniu wynikało to z przechodzenia do starszych grup wieku generacji, które w młodości masowo migrowały do miast oraz z utrzymującej się, chociaż w coraz mniejszym stopniu, wyższej na wsi niż w miastach dzietności kobiet.

Lata 2006–2009 przyniosły dalszy wzrost poziomu wykształcenia ludności wiejskiej, zarówno użytkującej gospodarstwo rolne, jak i ludności bezrolnej. Był on nawet szybszy niż w miastach. Mimo to opóźnienie edukacyjne wsi jest nadal duże. W 2009 roku odsetek ludności wiejskiej, posiadającej wykształcenie wyższe i średnie, był o blisko połowę mniejszy na wsi niż w miastach, a z wykształceniem gimnazjalnym lub niższym – prawie dwukrotnie większy.

Ze względu na niekompletność i szacunkowy charakter części wykorzystanych danych statystycznych niektóre z przedstawionych tendencji zmian, zwłaszcza dotyczących migracji i jej roli w kształtowaniu liczby ludności, mają charakter orientacyjny i będą wymagały weryfikacji w świetle wyników przeprowadzonego w tym roku Narodowego Spisu Powszechnego.

BIBLIOGRAFIA

- Frenkel I., 2008: *Przemiany demograficzne i aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej w latach 2000–2006*. „Studia i monografie” 2. IRWiR PAN, Warszawa.
- Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski w latach 2000–2010*, 2010. GUS, Warszawa.
- Rocznik demograficzny 2010*, 2010. GUS, Warszawa.
- Rosner A., 2010: *Rola ruchu naturalnego i migracyjnego w procesie zmian przestrzennego rozkładu gęstości zaludnienia obszarów wiejskich*. „Wieś i Rolnictwo” 4: 42–56.
- Sytuacja demograficzna Polski 1998–1999*, 1999. Raport. Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Sytuacja demograficzna Polski 2008–2009*, 2009. Raport. Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.

DEMOGRAPHIC CHANGES IN RURAL AREAS IN 2006–2009

Abstract. The article presents an analysis of the main trends in the changing number of rural population in Poland, the demographic determinants of these trends and changes in the demographic and educational structures of this population in 2006–2009 against the background of respective changes in the earlier years of the present century. Changes observable in the countryside have been compared with those recorded in the urban areas in Poland and in other EU countries. The statistical data for the analysis have been derived mainly from current demographic statistics and Labour Force Surveys (BAEL) conducted by the Central Statistical Office (GUS). For international comparisons the Eurostat data have been used.

Key words: rural population, increase of the population, migration, sex, age, education